

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

ONOMASTIKADA SHAXS NOMLARI VA ULANING MADANIYATLARARO SHAKLLANISHI

Xojiyeva Maxfirat Yusupovna

Buxoro davlat universiteti

o'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasi dotsenti

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

m.y.xojieva@buxdu.uz

93 683-11-55

Annotatsiya: Har bir xalqning o'ziga xos nom qo'yish an'analari mavjud bo'lib, bu antroponimlarning formulaviyligida, bitta shaxsdagi va butun etnik jamoadagi nomlar to'plamida, nom qo'yish sabablarida hamda ism tuzilishida namoyon bo'ladi. Bu tushunchaga insonning rasmiy ismi, kundalik shakli, erkalash-kichraytirish ma'nosidagi va kattalashtirish-kamsituvchi shakllari mavjudligi maqolada madaniyatlararo tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ginekonimlar, patronimlar, familiyalar, ikkinchi familiyalar, laqablar, taxalluslar, kriptonimlar

Har qanday tilning onomastik maydonida markaziy o'rinni antroponimlar – ya'ni shaxs nomlari egallaydi. Bu tushunchaga insonning rasmiy (to'liq) ismi, kundalik (qisqartirilgan) shakli, erkalash-kichraytirish ma'nosidagi (deminutiv-meliorativ) va kattalashtirish-kamsituvchi (augmentativ-pejorativ) shakllari, shuningdek ikkinchi va keyingi ismlar, otasining ismi (otchestvo), bobosining ismi, andronimlar (er ismidan hosil bo'lgan ayol nomi), ginekonimlar, patronimlar, familiyalar, ikkinchi familiyalar, laqablar, taxalluslar, kriptonimlar va boshqa ko'plab nom turlari kiradi.

Har bir xalqning o'ziga xos nom qo'yish an'analari mavjud bo'lib, bu antroponimlarning formulaviyligida, bitta shaxsdagi va butun etnik jamoadagi nomlar to'plamida, nom qo'yish sabablarida hamda ism tuzilishida namoyon bo'ladi. Har bir xalqning antroponimik fondi (barcha antroponimlar yig'indisi)

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

tarkibi jihatidan xilma-xildir, biroq har bir xalqning ismlar ro'yxati (antroponimikon) nisbatan chegaralangan – shu sababli bitta ismni bir nechta kishi tashishi mumkin. Manbalarga ko'ra, antroponim insonning ijtimoiy maqomini eng aniq ifodalovchi belgi hisoblanadi, va har bir lingvomadaniy jamoa turli ism shakllaridagi maqom-rol ma'nolarini o'zicha amalga oshiradi.

Barcha antroponim turlari umumiy funksional belgi – insonni nomlash va unga murojaat qilishda foydalanish qobiliyati bilan birlashadi. Ammo ular orasida faqat shaxsiy ism denotatning eng yuqori individuallashtirish darajasiga ega – u har bir insonda mavjud. Boshqa antroponim turlari fakultativ (ixtiyoriy) bo'lishi, xalqning tarixiy-madaniy an'analari bilan bog'liq bo'lishi va etnomadaniy diaxroniyada farqlanishi mumkin.

Shaxsiy ismlar nisbatan erkin tanlanadi, biroq bu erkinlik darajasi turlicha:

- Xristian va musulmon an'analarda – belgilangan ro'yxatdan majburiy tanlash;
- Xitoy an'anasida – ijobiy ma'noli nomlardan tanlash;
- Butparast an'anada – yaxshi tilak ma'nosidagi so'zlardan tanlash.

Familiyalar, bobo nomlari va otasining ismi qarindoshlik aloqalari bilan shartlangan hosila birliklardir. Laqab va taxalluslar esa asosiy emas, balki qo'shimcha nom hisoblanadi va etnotil jamoasining ko'pchilik a'zolarida umuman uchramaydi. Laqablar, ko'cha familiyalari, andronimlar va ginekonimlar shaxsning o'zi tomonidan emas, balki boshqalar tomonidan beriladi va ular bevosita muloqotda ishlatilishi mumkin. Taxallus, laqab va kriptonimlarni esa turli sabablarga ko'ra nom egasining o'zi tanlaydi.

Tilshunos A.A. Beletskiy sharqiy slavyan antroponimiyasini etimologik nuqtayi nazardan tahlil qilib, uning tarixiy manbayi Vizantiya davri yunon ism tizimi ekanligini ta'kidlaydi. Bundan mustasno holatlar – Vladimir, Vsevolod, Yaroslav, Olga, Igor kabi ismlar slavyan va skandinaviya antroponimikoniga borib taqaladi.

Bu ma'lumot muhim xulosaga olib keladi: zamonaviy sharqiy slavyan antroponimiyasi kelib chiqishi jihatidan sof slavyancha emas, u ko'proq tilni emas, balki uning tashuvchilari madaniyatini aks ettiradi. Shu sababli

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

antroponimiya bilan nutqiy leksika o'rtasidagi bunday tafovut ko'p jihatdan madaniyatlar o'zaro ta'sirining natijasi bo'lib, murakkab madaniy evolyutsiyaning ko'rsatkichi sifatida baholanishi mumkin.

Antroponimlarda milliy va baynalmilal, milliy va chet tilidan kirgan unsurlar o'zaro qorishib ketishi mumkin. Bunga yorqin misol yunon-lotin ismlari *Fides*, *Spes*, *Caritas* (Vera, Nadejda, Lyubov)ning rus xalqida tarjima qilingan holda qo'llanilishi:

Kliment, Fyodor, Feodosiy, Feopret, Domitian, Sofron ismlari tarjima qilinib, ulardan Tixomir, Bogodar, Bogdan, Bogolep, Domashniy, Razumnik kabi antroponimlar hosil bo'lgan, keyinchalik esa bu nomlar Tixomirov, Bogdanov, Bogolepov, Domashnev kabi familiyalarga asos bo'lgan.

Yunoncha Filit, Filomen ismlarining tarjimasi natijasida Lyubim ismi paydo bo'lgan, keyinchalik u Lyubimov familiyasiga asos bo'lgan. Ehtimol, bu ismning rus etnomuhitida qo'llanilishiga uning qadimgi rus tilidagi Lyubim ismi bilan mos kelishi ham ta'sir ko'rsatgan.

Bolgar, serb va chernogorionaliklarda yunon ismlarini slavyan tiliga tarjima qilish an'anasi hozirgi kungacha keng tarqalgan, masalan, Fyodor o'rniga Bojidar, Makariy o'rniga Blag yoki Blajko kabi nomlar ishlatiladi.

Ruslarda esa Rus xalqining nasroniylikni qabul qilishining dastlabki asrlaridanoq Bogdan ismi Fedotning tarjima varianti sifatida, Bogolep esa Feoprepiyning varianti sifatida keng tarqalgan bo'lib, hozirgi kunda ular pravoslav taqvimida cho'qintirish uchun ruxsat etilgan ismlar sifatida qayd etilgan.

Alohida qiziqarli holat V.A. Jukovskiy ixtiro qilgan Svetlana ismi. Bu ism darhol pravoslav taqvimiga kiritilmagan: 1913-yilda hatto pravoslav qizlarini bu ism bilan hech qanday holatda nomlash mumkin emasligi ta'kidlangan edi. Biroq hozirgi vaqtda Svetlana ismi avliyo Fotina va Fotiniya (xotira kunlari 13/26 fevral va 20 mart/2 aprel) ismlarining tarjima varianti sifatida qabul qilinadi. Shuningdek, xuddi shunday semantikaga ega Fotida va Foto kabi avliyo ismlari ham mavjud.

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

Zamonaviy etnomadaniy jamoalarda nom qo'yish antroponimik formulasi qat'iy belgilangan bo'lib, rasman (yuridik jihatdan) tasdiqlangandir. Dunyoning ko'pchilik xalqlarida barcha hujjatlarda qayd etiladigan va shaxsni identifikatsiya qilish vositasi bo'lgan ikki komponentli "onim" ism + familiya majburiy hisoblanadi.

Bundan ko'ra qadimiyroq bo'lgan ism + otasining ismi ikki komponentli modeli esa zamonaviy island antroponimik tizimida saqlanib qolgan.

Ushbu modelning rivojlangan ko'rinishi ism + otasining ismi + bobosining ismi uch komponentli antroponim bo'lib, u Osiyo va Afrika xalqlarining ba'zilarida keng tarqalgan. Bobo ismi (dedichestvo) esa familiyagacha bo'lgan davrda rus va boshqa xalqlarning yuqori tabaqa vakillari orasida uchragan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A. A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent, 2010. – 176 b.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: СЭ, 2004. – 571 с.
3. Бегматов Э.А. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан. 2013. 264 б.
4. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – Москва, 1977. – 246 с.
5. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Москва, 2009. – 256 с.
6. Sayfullayeva R. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010. – 590 b.
7. Суперанская А.В., Подольская Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. – Москва: Наука, 2003. – 288 с.
8. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. – Новосибирск: Наука, 1981. – 132 с.

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

9. Xojiyeva M.Y. Termin, terminologiya va onomastika /BuxDu ilmiy axboroti. – 2024. – № 11. – B. 111 – 114 .

10. Xojiyeva M.Y., Saidova M.R. “O‘zbek tilshunosligida “shaxs” kategoriyasi// Results of National Scientific Research International Journal 2024 SJIF- 5.8, Researchbib 7.1. – 2024. – T. 1. – №. 3. – C. 477-480